

Ліхтей І.М.

<https://orcid.org/0000-0002-5458-7252>

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

“CODEX BRATISLAVENSIS” ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ВЕЛИКИХ ГЕОГРАФІЧНИХ ВІДКРИТТІВ КІНЦЯ XV – ПЕРШИХ ДЕСЯТИЛІТЬ XVI СТ.

У статті проаналізовано текст манускрипту, виявленого на початку 60-х років XX ст. у бібліотеці Лютеранського лицю в Братиславі як джерела з історії Великих географічних відкриттів кінця XV – перших десятиліть XVI ст. Ідеться про уривок з оригінальної рукописної збірки, що в процесі дослідження отримав умовну назву «Codex Bratislavenensis», який містить опис заморської, передусім торгової, активності європейців у Азії та в Америці. Братиславський конволют складається з двох частин. Перша охоплює тексти космографічного характеру, а друга – свідчення про мандрівки португальців до Індії та іспанців до Мезоамерики наприкінці XV – у перші десятиліття XVI ст. У дослідженні відзначається, що в контексті морських подорожей португальців до Індії найбільшу цінність у цьому джерелі становить інформація про перебіг другої експедиції Васко да Гама 1502–1503 років, а також про мандрівку, яку в 1517–1518 роках здійснив лісабонський та севільський негоціант Лазар Нюрембергер. Щодо подорожей іспанців, то заслуговують на увагу листи невідомих авторів, у яких повідомляється про спорядження в 1517–1518 роках експедицій з Куби для завершення обстеження узбережжя сучасної Мексиканської затоки. В матеріалах братиславського манускрипту, серед іншого, оприявлено відомості про зовнішній вигляд та заняття корінного населення Африки на південь від Сахари, про особливості відносин правителів південно-західного узбережжя Індії з португальцями, про спосіб життя тубільців Еспаньйоли, про відкриття конкістадорами півострова Юкатан. У підсумку доведено, що, хоча «Codex Bratislavenensis» є невеликий за обсягом і довгий час залишався поза увагою дослідників, він доповнює свідчення інших очевидців та є важливим джерелом з історії Великих географічних відкриттів кінця XV – перших десятиліть XVI ст.

Ключові слова: «Codex Bratislavenensis», Португалія, Іспанія, Африка, Індія, Мезоамерика, Калікут, Гаїті, Куба, Васко да Гама, Лазар Нюрембергер.

Постановка проблеми. Характер соціально-економічного й культурного розвитку Європи в Ранній новий час значною мірою визначали Великі географічні відкриття XV–XVII ст., початок яким поклали Португалія та Іспанія. Окрім португальців та іспанців, до відкриття нових земель долучилися й представники інших народів. Заморські плавання європейців спричинили подальшу експансію й колонізацію, що призвело до величезних змін, особливо в так званому Новому Світі.

З доби Великих географічних відкриттів збереглося чимало джерел, які докладно описують тогочасні події. До таких належить і рукописний конволют, що в процесі дослідження отримав умовну назву «Codex Bratislavenensis» (далі – «СВ»). Документ було віднайдено в 60-х роках XX ст. у Братиславі. Тож «СВ» вважається чи

не «наймолодшим» нарративним джерелом, яке висвітлює заморські мандрівки кінця XV – перших десятиліть XVI ст. Як наголошує його словацький дослідник Радослав Глушек, ідеться, власне, про уривок з об'ємної збірки, позаяк відповідно до нумерації, матеріал охоплює сторінки 167–190. Він складається з 12 рукописів, із яких шість написано латиною, а шість – німецькою мовою. За змістом вони поділяються на дві частини: 1) оповіді космографічного характеру (с. 167–172v рукопису) та 2) повідомлення про морські подорожі. З-поміж матеріалів другої частини п'ять німецькомовних рукописів містять інформацію про мандрівки португальців (с. 173–187 рукопису), а три рукописи (два латиною, один німецькою мовою) – про відкриття іспанців (с. 187v–190 рукопису) [2, s. 13].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історичний манускрипт було виявлено у фондах книгозбірні колишнього Братиславського лютеранського ліцею під час палітурних робіт. Ці аркуші хтось використав як армування для обкладинок нині невідомих книг. Бібліотеку було засновано наприкінці XVII ст., тож питання про те, як рукопис сюди потрапив, залишається відкритим. На початку 60-х років XX ст. бібліотекар Ян Чаплович, завдяки якому аркуші було збережено, поінформував про знахідку наукового співробітника Інституту історії Словацької академії наук у Братиславі Петра Раткоша та професора Карлового університету в Празі Йозефа Полішенського. Ці вчені опублікували кілька наукових статей, у яких ретельно проаналізували рукопис і навіть перетлумачили словацькою ті аркуші, в яких ідеться про відкриття іспанців в Америці [8; 9]. В підсумку, П. Раткош, Й. Полішенський та М. Краса підготували до друку весь віднайдений уривок, переклавши його англійською мовою. Книжка взірла світ у видавництві Карлового університету в Празі [10].

У сучасній словацькій історіографії найбільший внесок у справу вивчення «СВ» зробив Радослав Глушек. Його зусиллями було здійснено перетлумачення та публікацію джерела словацькою мовою [2]. Науковець також оприлюднив статтю про іспанську заморську експансію кінця XV – початку XVI ст., підготовлену на основі матеріалів «СВ» [4]. Активно використовує братиславський манускрипт Ігор Зметак, досліджуючи історію регіону «Південних морів» (географічно обширну територію, що простягається від Мадагаскару, через Індонезію, острови Південно-Східної Азії, Папуа-Нову Гвінею, Філіппіни, Полінезію до острова Пасхи) та роль португальського мореплавця Дуарте Лопеса у вивченні узбережжя західної Африки [12; 13].

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати текст братиславського манускрипту як джерела з історії Великих географічних відкриттів кінця XV – перших десятиліть XVI ст.

Виклад основного матеріалу. Першу групу матеріалів рукопису становлять тексти космографічного характеру (с. 167–172v рукопису), тож для реалізації поставленої мети зосередимо основну увагу на дослідженні саме другої частини джерела. В її основі – анонімне німецькомовне повідомлення про другу подорож Васко да Гама до Індії та про його повернення додому, написане безпосереднім учасником мандрівки. При цьому вказано, що мандрівка тривала в період з 10 лютого

1502 року до кінця серпня 1503 року. Дослідник Р. Глушек порівняв цей матеріал «СВ» зі свідченнями двох інших джерел про другу подорож Васко да Гама: португальським, який має назву «*Diarium itineris ex Ulissipone Lusitaniae 1502 die 10. Februarii duce Vasco da Gama*» (далі – «*Diarium...*»), та німецьким, що відомий як «*Versio germanica*». Португальський варіант, автор якого теж анонімний, подає більше інформації, позаяк є щоденником, що містить нотатки, зроблені під час мандрівки. Натомість «*Versio germanica*», вірогідно, було написано вже після завершення експедиції.

Дослідження цих двох джерельних матеріалів дає підстави припустити, що їхні автори переслідували різну мету: португалець переймався здебільшого політичною ситуацією, а німець зосереджував увагу на господарському розвитку та торгових можливостях заморських територій. Португалець, очевидно, був корабельним писарем, який занотовував інформацію про все, що відбувалося, для королівської влади, тоді як німецький учасник мандрівки був агентом на службі в заможної родини торговців, мабуть, Вельзерів. Таке припущення Р. Глушек робить, спираючись на той факт, що Вельзери були першими серед німецьких купців, які вели перемовини з португальським королем Мануелем I (1495–1521) про свою безпосередню участь у заморській торгівлі. У «*Versio germanica*» міститься повідомлення про те, що 1502 р. якийсь німець подорожував із Васко да Гамою до Індії. Однак опис подій тут доведено до 10 лютого 1503 р., тобто до часу, коли кораблі відпливали з міста Кочі до порту Калікут [2, s. 78–82]. Проведений Р. Глушеком порівняльний аналіз засвідчує, що «СВ» є самодостатнім джерелом (крім «*Diarium...*» та «*Versio germanica*»), яке містить описи другої подорожі Васко да Гама.

Із «СВ» довідуємося, що флотилія під проводом адмірала Васко да Гама вирушила з Лісабона 10 лютого 1502 р. і взяла курс на Індію (порт Калікут) [2, s. 15]. Сучасні дослідники відзначають, що експедиція складалася з 20 кораблів: із них 15 вирушило в мандрівку 10 лютого, а 5 відпливло 1 квітня 1502 року. Цими 5-ма суднами командував небіж адмірала Ештеван да Гама, який приєднався до основної групи в Кілві [10, s. 119].

Шлях пролягав у напрямку до Мадейри, а звідти до Канарських островів. Анонімний автор відзначає, що ці острови здобув іспанський король, вони йому підпорядковуються й тут проживає багато люду з Іспанії [2, s. 16]. Зауважимо, що відкриття Канарських островів відбулося в 1341–1342 роках і в цьому процесі, крім португальців, брали

участь також кастильці, флорентійці й генуезці. В 1344 р. Папа Климент VI передав архіпелаг Кастилії. Однак суперечки між Португалією та Кастилією щодо претензій на Канарські острови тривали до 1480 року. Тоді португальці, відповідно до положень договору, укладеного в Алкасовасі (1479 р.), відмовилися від своїх претензій на цей атлантичний архіпелаг [1, s. 24; 6, s. 145; 11, s. 29]. Із Канарських островів кораблі відпливли до Гвінеї й невдовзі дісталися Зеленого мису. Тубільці, що проживали на теренах тодішньої Гвінеї, в «СВ» описуються так: «Вони чорні, як дьоготь, і ходять голі, якими їх народили на світ їхні матері; на животах у них немає волосся, але на головах їхніх волосся, як коротка вовна» [2, s. 16].

Відтак флотилія Васко да Гама дісталася мису Доброї Надії, а звідти взяла курс у напрямку до міста Софала, розташованого на східному узбережжі Африки. Тут, як повідомляє «СВ», у місцевих жителів вдалося виміняти різні товари (сукно, мідь, скло, корали, великі мідні обручі, манільська пеняка) на суму приблизно 25 000 матікалів золота¹ [2, s. 19]. На думку сучасних дослідників, цю цифру суттєво перебільшено й, вірогідно, автор рукопису навіть не був у Софалі, а довідався про все від когось із моряків. Описуючи такі багатства, він прагнув передусім переконати німецькі купецькі родини, що вони матимуть чималі прибутки, якщо вкладуть кошти в заморську торгівлю [2, s. 84]. Біля Софали судна простояли на якорях десять днів. Тільки-но флотилія вирушила в подальшу дорогу, як один із кораблів наштовхнувся на піщану міліну й розбився. Людей вдалося врятувати, а весь вантаж було втрачено. Після цього експедиція Васко да Гама дісталася до Мозамбіка й залишалася тут до тих пір, поки не було збудовано нову каравелу [2, s. 19].

Невдовзі португальці прибули до міста Кілва, де в них стався перший конфлікт із місцевим правителем. Тамтешній володар Ібрагім не бажав визнавати сюзеренітет португальського короля. Тоді Васко да Гама військовою силою змусив правителя Кілви підкоритися та дозволити суднам вільне плавання його володіннями. Крім того, Ібрагім зобов'язався щорічно виплачувати 3500 дукатів як трибут на знак визнання васальної залежності від португальського монарха [s.19]. Однак «Diarium...» та «Versio germanica» інформують, що розмір трибутарної данини сягав 1500

¹ Матікал (мітггал) – давня арабська грошова одиниця, що важить 4,41346 г. Див.: *The Voyages of Discovery in the Bratislava Manuscript Lys. 515/8 (Codex Bratislavensis)*. Edited by Miloslav Krása, Josef Polišenský and Peter Ratkos. Charles University Prague, 1986. S. 116.

мітікалів [2, s. 84]. У додатку «In nomine Domini laus Deo» (далі – «In nomine...») до повідомлення «СВ» про другу подорож Васко да Гама вказано суму «1500 золотих песет, що становить 1768 дукатів». Вірогідно, трибут становив 1500 дукатів [2, s. 26].

Увійшовши в Індійський океан, Васко да Гама вдався до жорстоких дій щодо арабських суден. Власне його друга подорож мала на меті не тільки доставити в Європу якомога більше прянощів та забезпечити прибутки своїм співвітчизникам, але й утвердити гегемонію Португалії в Індійському океані. Для цього належало підірвати торгівлю арабських конкурентів і захопити збройним шляхом усе, що тільки можна. Адмірал організовував напади на арабські кораблі, а також використовував вороже ставлення окремих індійських раджив проти свого найбільшого супротивника заморина (правителя) Калікути. На той час Калікут був основним транзитним пунктом на шляху транспортування прянощів з Індонезії до Єгипту.

Анонімний автор «СВ» повідомляє, що неподалік від Калікута португальці захопили в морі арабське судно, що перевозило з Мекки паломників і чималий крам. Вони перевантажили на свій корабель найкращі товари, людей (маврів) перебили, а судно підпалили [2, s. 21]. При цьому, в «СВ» не вказано, яку кількість осіб було вбито. Однак у додатку «In nomine...» йдеться про знищення португальцями 600 маврів [2, s. 26–27]. Із джерела «Diarium...» довідуємося про те, що під час нападу було вчинено розправу над 217-ма мусульманами (з яких вижило 17 юнаків). Натомість у «Versio germanica» міститься інформація про вбивство 286 іншовірців [2, s. 85]. Як свідчить автор «СВ», флотилія Васко да Гама дісталася Калікута й розгромила кораблі заморина. Не змігши тоді досягти миру з калікутським правителем, Васко да Гама спрямував кораблі на місто Кочін. Його володар був схильний до порозуміння з португальцями, прибув до них у супроводі 8000 мужів і щедро обдарував капітана (Васко да Гаму). Домовившись із раджею міста Кочін про ціну за прянощі, португальці відразу ж узялися заповнювати ними кораблі [2, s. 21].

Крім іншого, «СВ» інформує, що 17 грудня 1502 р. усе-таки було «проголошено мир у Калікуті та всій країні Малабар» [2, s. 21]. Сучасні дослідники відзначають, що у вислові у «всій країні Малабар» йдеться передусім про міста Кочін, Каннанор (нині – Канур) та Куїлон (нині – Коллам). Раджі цих міст, зокрема Кочіна та Каннанора, з самого початку були союзниками португальців,

позаяк прагнули звільнитися від обтяжливого сюзеренітету заморина Калікута. Політика Васко да Гама досягла успіху та означала кардинальні зміни у співвідношенні сил не тільки в Індійському океані, але й на торгових шляхах. До цього часу прянощі потрапляли до Європи посередництвом арабських і венеційських купців через єгипетське місто Александрію. Відкриття ж та забезпечення нового шляху навколо мису Доброї надії означало тимчасовий занепад Венеції й зростання ролі Лісабона в торгівлі прянощами замість Александрії [2, s. 86].

З опором на інші джерела, вчені відзначають, що Васко да Гама завантажив на свої кораблі в Кочіні, Каннанорі та Куїлоні 21 000 центнерів прянощів, придбаних за мінімальну ціну. В результаті, експедиція стала надзвичайно прибутковою: її спорядження коштувало 200 000 флоринів, а вартість імпортованих спецій сягнула мільйона флоринів [2, s. 87; 5, s. 179–180]. До того ж, Васко да Гама заснував у Кочіні й Каннанорі факторії (про що повідомляє також «Diarium...» та «СВ»), а для забезпечення їх чинності й обмеження арабської торгівлі залишив в Індійському океані невелику ескадру, якою командував Віцент Содрем [2, s. 22, 87; 10, p. 115]. Як свідчить «СВ», 10 лютого 1503 р. Васко да Гама вирушив у зворотню дорогу в напрямку до Калікута й знову був змушений вступити у бій із заморином [2, s. 22]. Під час подальшої мандрівки до Португалії було виявлено низку островів, біля яких пропливали дуже обережно, позаяк море там було не дуже глибоке. Джерела («Diarium...» та «СВ») не наводять їхні назви, але, відповідно до описів, це мали бути Лаккадівські, Сейшельські та Коморські острови [2, s. 22, 87; 10, p. 119].

Наступні дві частини братиславського рукопису не пов'язані безпосередньо з другою експедицією Васко да Гама, однак містять цінну інформацію про заморські країни. Спочатку подано нотатки про міста, розташовані на азійському узбережжі, потім – дані навігаційного характеру про подорож до Бразилії та Індії, а на завершення описано населені пункти Східної Африки. Щоправда, упорядник «СВ» Радослав Глушек у словацькому перекладі розташував задля ясності цей матеріал таким чином: опис міст східноафриканського узбережжя (Софала, Мозамбик, Кілва, Мелінда, Момбаса, острів Гормуз), опис міст азійського узбережжя (Нота, Ємен, Гормуз, Персія, Гуджарат, Малабар, Магабар, Цейлон, Мацін, Бенгалія, Суматра, Пегу, Тенассерім, Малака, острів Ява, острів Банда, острів Манук, острів Тімор, Чернано, Ягман, Чампа)

та навігаційні дані. Дослідник також припускає, що автор міг черпати інформацію щодо цих країн з власного досвіду [2, s. 27–36, 88].

Заслуговує на увагу свідчення «СВ» про те, що місто Гоа належить португальському монархові [2, s. 30]. Згаданий населений пункт 1510 р. здобув віце-король Індії Афонсу де Албукеркі (1509–1515) та зробив його центром португальського управління тамтешніми володіннями [7, p. 47]. Це дає підстави припускати, що братиславський манускрипт було написано або 1510 року, або невдовзі після цього [s. 89].

Розповіді про географічні відкриття португальців узагальнює матеріал «СВ», пов'язаний з їхньою появою в Калікуті («Die vindung am ersten von Calicut»). Тут міститься стисла інформація про десять експедицій, здійснених до Індії у період з 1497 по 1509 роки. Відлік розпочинає перша подорож Васко да Гама, завдяки якій було відкрито морський шлях до Індії, а завершує мандрівка Фернандо Коутінью [2, s. 36–39, 89].

Найбільшим за обсягом у «СВ» є німецькомовний текст, який містить оповідь Лазаря Нюрембергера про свою подорож до Індії та повернення додому (с. 180–187 рукопису). Цей лісабонський та севільський неогоціант народився 1499 р. у швабському місті Нойштадт-ан-дер-Айш. Юнаком потрапив на службу в нюрнберзьку торгову компанію родини Гіршфогель і як їхній фактор (комерційний агент) працював у Лісабоні. В 1517–1518 роках Лазар Нюрембергер побував у Індії, звідки повернувся знову до Лісабона. В 1520 р він мав удруге помандрувати до Індії, але замість цього переїхав до Севільї, де працював фактором аугсбурзької компанії Вельзерів.

Із 1526 р. Лазар Нюрембергер брав активну участь у торгівлі з іспанською Америкою. Цей підприємливий купець належав до кола провідних членів севільської торговельної колонії. Він торгував спеціями, перлами та коштовностями, білими та чорними рабами, був акціонером фабрики в Санто-Домінго, підприємства в Номбре-де-Діос у Панамі та вкладав кошти у видобуток срібла в Мексиці. Вірогідно, 1529 р. Лазар Нюрембергер одружився з Каталіною Кромбергер, батько якої, Якоб, походив з Нюрнберга та був книгодрукарем і підприємцем у Севільї. Після смерті Каталіни взяв шлюб з іспанкою Ізабелою Пінс. У 1564 р. Лазар Нюрембергер написав свій останній заповіт. На думку дослідників, це дає підстави припускати, що того ж таки року чи невдовзі він помер [2, s. 93–94; 9, s. 398–399].

Оповідь Лазаря Нюрембергера можна поділити на чотири частини. З першої довідуємося, що в

подорож до Індії він вирушив 16 січня 1517 р. з рідного міста Нойштадт-ан-дер-Айш і через Антверпен та Зеландію прибув до Лісабона. Цьому відрізку мандрівки Лазар Нюрембергер не приділяє багато уваги, адже йдеться про регіони, які добре відомі європейцям. Після відплиття з Лісабона Лазар Нюрембергер уже докладно нотує все, що побачив і почув на своєму шляху: характеризує острови, вказує на їхню приналежність, описує тамтешній рослинний світ, нарікає на труднощі, які постійно доводилося долати. Повідомляє також назви кораблів та ім'я капітана судна, на якому плив до Індії (Мануель де Ласерда), однак чомусь зовсім не згадує про командира всієї флотилії Антонія де Салдангу [2, s. 40–44, 94; 10, p. 126].

Друга частина розпочинається з інформації про прибуття 1 жовтня 1517 р. на острів Гоа, що розташований на Малабарському узбережжі Індії. При цьому Лазар Нюрембергер описує місто, яке має таку саму назву, як і острів, розповідає про облогу місцевого португальського гарнізону султаном Біджапура Ісмаїлом Аділ-шахом (1510–1534). Не оминув увагою мандрівник і невдалий напад португальського підрозділу у складі 200 вояків на літню резиденцію Ісмаїл Аділ-шаха в Балагаті з метою захоплення того в полон. Серед іншого, Лазар Нюрембергер сповіщає також про безуспішну військову експедицію португальського віце-короля Лопу Суареша (1515–1518) до Червоного моря [2, s. 44–53, 94–95; 10, p. 126].

Дослідники «СВ» відзначають, що хоча Лазар Нюрембергер і не брав участі у збройній виправі Лопу Суареша до Червоного моря, яка тривала в 1516–1517 роках, він мав про неї надійну інформацію. Португальський віце-король і справді не зміг здобути ні Аден, що знаходиться на Аравійському півострові на підході до Червоного моря, ні Джидду, що неподалік від Мекки. Єдине, що вдалося Лопу Суарешу, – це підкорити і спопелити Зейлу, розташовану на Африканському узбережжі навпроти Адена. Крім того, Лазар Нюрембергер згадує про посольство, споряджене португальським монархом Мануелем I (1495–1521) до князя Іоанна в Ефіопію (очевидно, йдеться про негуса, тобто імператора, країни Давида II – *І.Л.*), яке подорожувало разом з експедицією Лопу Суареша. Його очолював португальський дипломат та історіограф доби Відродження сімдесятилітній Дуарте Гальван. Однак у дорозі він помер, так і не діставшись до Ефіопії. Позаяк Лопу Суареш відмовився надати кораблі для решти місії, то дипломатам довелося повернутися до Індії, не виконавши своє завдання [2, s. 47–56, 95–96].

Заслугує на увагу зауваження Лазаря Нюрембергера відносно того, що португальським воякам не видають платню, що вони голодують та вдаються до дезертирства. Він припускає, що якщо володар Португалії не надішле підкріплення, то втратить Індію. На думку Р. Глушека, віце-король Лопу Соареш не пішов слідами свого попередника Афонсу де Албукеркі, чия активна колоніальна політика зміцнила португальську владу в Індії. Саме тому Афонсу де Албукеркі і вважається засновником португальського панування в Індійському океані. Під час урядування Лопу Соареша тут і справді процвітали піратство й корупція, а португальці втрачали багато солдатів у постійних сутичках із місцевими раджами, тож закономірно, що такий уважний спостерігач, як Лазар Нюрембергер, не міг на цьому не наголосити. Та навіть попри непросту ситуацію, португальські позиції в Індії залишалися міцними [2, s. 96–97].

У третій частині Лазар Нюрембергер описує свою подорож Малабарським узбережжям. Хоча мандрівник як комерційний агент і занотовує все, що пропонують для торгівлі міста та країни, але при цьому чомусь не вказує цін на товари. Натомість він докладно інформує, що володарі таких міст, як Калікут, Каннанор і Бгаткал, можуть залучити до битви аж 200 000 вояків. А ось правитель міста Кочін має у своєму розпорядженні не більше 60 000 солдат [2, s. 57–58]. У такий спосіб Лазар Нюрембергер окреслює співвідношення сил, яке було явно не користь португальців. На той час правителі міст Калікут, Каннанор і Бгаткал належали до їхніх найбільших ворогів. У цьому протистоянні найкращим союзником португальців був Кочін, раджа якого намагався скористатися допомогою чужинців у боротьбі з замориним Калікута [2, s. 57–58].

Воднораз, Лазар Нюрембергер висловлює переконання, що португальців мусить охороняти сам Бог. З цього приводу він, зокрема, пише: «*Португальці не мають тут на кого сподіватися, крім як на Божу милість. Інакше португальцям неможливо утримати Індію самостійно, бо якби кожен індуус взяв бодай піщинку, то можна було б засипати португальців піском. Але поміж індусами панує такий великий страх, що вони не знають, що їм робити*» [2, s. 57]. Отже, Лазар Нюрембергер досить влучно характеризує португальську владу в Індії, засновану на насильстві. З його нотаток також випливає, що португальці не настільки сильні, щоб могли довго утримувати свою колоніальну імперію.

У завершальній частині матеріалів Лазаря Нюрембергера подано опис повернення з Індії

до Португалії. Виклад матеріалу тут є стислим. Автор фіксує лише окремі події. Мандрівка Лазаря Нюрембергера завершилася на Азорських островах (у тексті – Фламські острови). Про прихід до Лісабона він не повідомляє нічого. Вірогідно, в цьому не було потреби.

Як відомо, другу частину рукописів «СВ» складає епістолярія, що торкається заморських подорожей іспанців. Перший лист – імовірного капітана про мандрівку іспанців у Калікут 1519 року. Він написаний німецькою мовою і містить здебільшого фіктивну інформацію. Така подорож аж ніяк не могла відбутися, позаяк, відповідно до угоди, укладеної 1504 р. між Португалією й Іспанією в Тордесильясі, підданим останньої заборонялося плавати на Схід [5, s. 27]. До того ж, 1519 р. іспанський король Карл I Габсбург (1516–1555) був змушений перейматися важливішими справами. У січні того ж року помер імператор Максиміліан Габсбург (1508–1519), дід Карла I, і той готувався посісти трон, який став вакантним. Восени 1520 р. Карла I було короновано імператором Священної Римської імперії німецької нації. Він зійшов на імператорський престол як Карл V.

Молодий правитель навряд чи міг наважитися на організацію такої мандрівки, щоб не спровокувати конфлікт із Португалією. Дослідник Р. Глушек вважає, що зміст листа відповідає загальному ентузіазму тогочасся, коли Португалія збагачувалася завдяки торгівлі прянощами зі Сходу, тоді як колонії Іспанії в Новому Світі принесли довгоочікувані прибутки лише наприкінці 1519 року. Тому іспанці вважали, що зможуть керувати Індією краще, ніж португальці [2, s. 101–102; 4, s. 35].

Автором листа є Йоган фон Анліара (Johann von Angliara). Ні його походження, ні роки його життя та діяльності з'ясувати не вдалося. Та й сам лист, хоча й досить об'ємний, не містить нічого конкретного. Тут не згадано ні назви морів, островів і країн, навколо яких пропливали судна, ні імені правителя, в якого випало гостювати. Зрештою, Йоган фон Анліара не вважає також за необхідне вказати назви кораблів. Натомість він точно описує зовнішність тубільців і каже, що вони світлошкірі, як італійці. Відтак Йоган фон Анліара наголошує, що місцеві жителі «*моляться образу Ісуса Христа, прибитого до хреста, як це роблять мешканці Лукки в Італії*» [2, s. 65]. Опис тубільців підходить деяким ефіопським етнічним групам із світлою шкірою. Порівняння ж тубільців з італійцями може свідчити про походження Йогана фон Анліара десь із Середземномор'я. Торгівці з цього регіону посередництвом своїх

арабських партнерів знали про ефіопів задовго до того, як португальці обігнули Африку морем [2, s. 104–105; 4, s. 36].

Наприкінці «СВ» вміщено два латиномовні листи, в яких стисло висвітлюються події, що відбувалися в Карибському регіоні та Мезоамериці. Перший із них, написаний невідомим настоятелем монастиря Ордену Братів Менших (францисканців) та 4 жовтня 1500 р. відісланий з острова Еспаньйола (нині – Гаїті). Це не оригінал, а, очевидно, лише неповна копія, зроблена на основі листів, адресованих з Еспаньйоли братові Оліверові у францисканський монастир в Нюрнбергу. Автор копії невідомий, але, вірогідно, людина близька до брата Олівера і теж чернець-францисканець. Він, зокрема, пише, що ці листи дав йому брат Олівер «*у монастирі св. Франциска в Нюрнберзі*» [2, s. 68]. Нам також невідомий автор першотексту листів. Все, що можна з упевненістю сказати про нього, це те, що він був настоятелем францисканського монастиря, який просить від брата Олівера відрядити сюди якомога більше ченців.

Порівняно з вигаданою іспанською експедицією до Калікута, в цьому джерелі описано події, що відбуваються на Антильському архіпелазі, тобто в місцях, які насправді належали іспанцям [2, s. 106; 4, s. 36]. Невідомий настоятель у своїх листах, надісланих з Еспаньйоли, повідомляє також про острів Кубу. На момент написання листів та їх відправки іспанці ще не підкорили Кубу, тож інформація про життя тамтешніх тубільців становить певний інтерес. Вони «*харчуються хлібом із коренеплодів і рибою, цибулею та якимось зміями... Вони не знають законів, дуже відкриті, щирі та вірять у потойбічне життя. Брати написали отцю Оліверу, що (тубільці – І.Л.) будуть спроможні прийняти віру й навчатися. Але їхню мову братам дуже важко засвоїти... І вони ходять голими. У них є тканина, видобута з дерев, [...] з неї один брат зробив собі й іншому братові одяг... І вони (тубільці – І.Л.) лимонного кольору, схожі на колір листя, що падає з дерев*» [2, s. 67–68].

Останнім текстом «СВ» є листи невідомих іспанців з острова Нічата (датовані 6 липня 1519 року й адресовані іспанському королю й імператорові Священної Римської імперії Карлові I (V) Габсбургові), в яких ідеться про відкриття півострова Юкатан. Тут стисло описано дві експедиції, споряджені з Куби в 1517–1518 роках для кінцевого дослідження узбережжя, що нині відоме як Мексиканська затока. Іспанці тоді завершили «конкісту» свого антильського «королівства

островів», де корінне населення, особливо народ тайно, вже стало масово вимирати. Тому вони шукали джерела рабської праці та, природно, міфічну імперію Сіпанга.

Першу експедицію було здійснено 1517 р. конкістадорами Франческо Ернадесом де Кордобою та Антоніо де Аламіносом. Вона обійшла північний край Юкатану (в рукописі, ймовірно, названий Нічата), потім попливла до міста, яке тамтешні жителі називали Кампече, а Франческо де Кордоба перейменував на Сан-Ласаро. Втім учасники подорожі нічого не знали про залишки цивілізації майя, заховані в тропічних лісах, але вони вперше зустріли індіанців, чиї бавовняні плащі, барвисті оздоби з пір'я та золоті прикраси видавали корінну культуру, яка перевершувала все, з чим іспанці стикалися в Новому Світі до того часу. У «СВ» не повідомляється про битви з індіанцями, а також про поразку, поранення та повернення Франческо де Кордоби на Кубу, де він і помер [9, s. 404].

Відтак у квітні 1518 р. з Куби вирушила друга експедиція, яка мала продовжувати шлях, відкритий Франческо де Кордобою. Її очолив Хуан де Гріхальва, який під час цього плавання досяг кордонів Мехіко та зустрівся з ацтеками. В листах хибно повідомляється, що його експедицію спорядив віце-король Еспаньйоли задля надання підтримки Франческо де Кордоби. На думку дослідників, це не відповідає дійсності. Насправді Хуан де Гріхальва вирушив у подорож після повернення Франческо де Кордоби й відрядив його віце-король Куби, а не Еспаньйоли. Крім того, у «СВ» вказано, що в підпорядкуванні Хуана де Гріхальви було 260 вояків [2, s. 69–70, 113; 4, s. 38]. Однак більш надійним вважається свідчення Бернала Діаса дель Кастільйо про те, що загін цього конкістадора складався з 240 осіб [3, s. 43].

В іншому подорож Хуана де Гріхальви описано досить правдиво. В листах навіть згадується Вісенте Яньес Пінсон, про діяльність якого дель Кастільйо не повідомляє. Відповідно до свідчень «СВ», саме Вісенте Яньес Пінсон є першовідкривачем острова Нічата. Цей факт не задокументовано, але відомо, що в 1508–1509 роках Вісенте Яньес Пінсон і Хуан Діас де Соліс плавали разом до Гватемали й Гондурасу задля локалізації демаркаційної лінії, накресленої на основі договору в Тордесильясі, та виявили морський прохід через

Панамський перешийок. На зворотному шляху вони, вірогідно, попливли навколо Юкатану. Водночас, у листах відсутня інформація про деякі інші важливі події. Дивним є те, що тут нічого не сказано про зустріч Хуана де Гріхальви зі збирачем податків імперії ацтеків Пінотлом, у якого конкістадор виміняв перше золото [2, s. 114; 4, s. 38]. Так було покладено початок контактам іспанців із ацтеками.

Висновки. Таким чином, «Codex Bratislaven-sis» – уривок з оригінальної рукописної збірки, знайдений на початку 60-х років ХХ ст. у бібліотеці Лютеранського лицю в Братиславі, який містить опис заморської й торгової активності європейців у Азії та Америці. Він складається з двох частин. Перша охоплює тексти космографічного характеру, а друга – матеріал, присвячений висвітленню окремих аспектів Великих географічних відкриттів кінця ХV – перших десятиліть ХVІ ст. Ідеться про свідчення португальських та іспанських учасників подорожей до Індії й Американського континенту. Передусім досить докладно простежується перебіг другої мандрівки Васко да Гама в Індію 1502–1503 років, яка започаткувала торгіву та військово-політичну гегемонію Португалії в басейні Індійського океану. Важливе значення має опис подорожі до Індії, яку в 1517–1518 роках здійснив лісабонський та севільський негоціант Лазар Нюрембергер. У контексті морських подорожей португальців інформація про другу експедицію Васко да Гама та мандрівку Лазаря Нюрембергера становить чи не найбільшу цінність. Серед іншого, в цих оригінальних джерелах знаходимо інформацію про зовнішній вигляд та заняття мешканців Африки на південь від Сахари, про особливості відносин правителів південно-західного узбережжя Індії з португальцями. Щодо подорожей іспанців, які в окреслений період освоювали Мезоамерику й Карибський регіон, то заслуговують на увагу листи невідомих авторів, у яких містяться згадки про спосіб життя тубільців Еспаньйоли та відкриття конкістадорами півострова Юкатан. Попри те, що братиславський конволют є невеликий за обсягом і довгий час залишався поза увагою дослідників, він доповнює свідчення інших очевидців і є важливим джерелом з історії Великих географічних відкриттів кінця ХV – перших десятиліть ХVІ ст.

Список літератури:

1. Binkova S. *Čas zamořských objevů*. Praha: Triton, 2008. 256 s.
2. *Codex Bratislaviensis. Zámorské objevy podľa slovenského prameňa zo XVI. storočia*. Zostavil, preložil, poznámkami a komentármí zaopatril Radoslav Hlúšek. Bratislava: Chronos 2001. 129 s.
3. del Castillo B.D. *Pravdivá historie dobývání Mexika*. Díl 1. Praha: Oden, 1980. 507 s.

4. Hlúšek R. Španielska zámorská expanzia na prelome 15. a 16. storočia podľa Codexu Bratislavensis. *Španielsko a stredná Európa. Minulosť a prítomnosť vzájomných vzťahov*. Száraz, P. (ed.). Bratislava 2004. S. 34-39.
5. Janáček J. *Století zámořských objevů 1415 – 1522*. Praha: Orbis, 1959. 231 s.
6. Klima J. *Dějiny Portugalska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007. 672 s.
7. Panikkar K. M. *Asia and Western Dominance: A Survey of the Vasco Da Gama Epoch of Asian History 1498–1945*. London: George Allen & Unwin Ltd, 1953. 556 p.
8. Polišínský J., Ratkoš P. Nové pramene k dejinám objavných ciest. *Historický časopis*. Bratislava 1962. Roč. X. Čís. 4. S. 563-568.
9. Polišínský J., Ratkoš P. Codex Bratislavensis a jeho správy o objavení Ameriky. *Historický časopis*. Bratislava, 1976. Roč.24. Čís. 3. S.397-407.
10. The Voyages of Discovery in the Bratislava Manuscript Lvc. 515/8 (Codex Bratislavensis). Edited by Miloslav Krása, Josef Polisensky and Peter Ratkos. Charles University Prague, 1986. 166 p.
11. Weber P. *Historicko-politické formování portugalského impéria*. Online, bakalářská práce. Západočeská univerzita v Plzni, 2012. Dostupné z: <http://hdl.handle.net/11025/3404>. [cit. 2026-03-16].
12. Zmeták I. Ostrovy Južných morí podľa historických knižničných dokumentov zo Slovenska. *Problematika historických a vzácných knižničných fondů Čech, Moravy a Slezska*. Sborník z 16. odborné konference Olomouc, 13. – 14. listopadu 2006. Brno: Vědecká knihovna v Olomouci et al., 2008. S. 93-102.
13. Zmeták I. Duarte Lopes a správy o západnej Afrike na Slovensku. *Bibliotheca Antiqua 2021*. Sborník z 29. konference 3.-4. listopadu 2021. Olomouc. P. 24-33. Dostupné z: <https://www.vkol.cz/29-rocnik-ba-prispevky> [cit. 2026-03-16].

Likhtei I. M. “CODEX BRATISLAVENSIS” AS A SOURCE OF THE HISTORY OF THE GREAT GEOGRAPHICAL DISCOVERIES OF THE LATE 15TH – FIRST DECADES OF THE 16TH CENTURY

The article analyzes the text of a manuscript discovered in the early 1960s in the library of the Lutheran Lyceum in Bratislava as a source on the history of the Great Geographical Discoveries of the late 15th – first decades of the 16th century. This is an excerpt from the original manuscript collection, which in the process of research received the conditional name of “Codex Bratislavensis”, which contains a description of the overseas, first of all trade activity of Europeans in Asia and America. The Bratislava Convolute consists of two parts. The first one includes texts of a cosmographic nature, and the second one is the evidence of journeys of the Portuguese to India and the Spaniards – to Mesoamerica in the late 15th – first decades of the 16th century. The investigation notes that in the context of the Portuguese sea voyages to India, the most valuable information in this source is the information about the course of Vasco da Gama's second expedition in 1502–1503, as well as the journey undertaken by the Lisbon and Seville merchant Lazarus Nuremberger in 1517–1518. Regarding the Spanish voyages, letters by unknown authors are noteworthy, reporting on the equipment of expeditions from Cuba in 1517–1518 to complete the survey of the coast of the modern Gulf of Mexico. Among other things, the materials of the Bratislava manuscript reveal information about the appearance and occupations of the indigenous population of Africa to the south of the Sahara, about the peculiarities of the relations between the rulers of the southwestern coast of India and the Portuguese, about the way of life of the natives of Hispaniola, about the discovery of the Yucatan Peninsula by the conquistadors. As a result, it is proven that, although the “Codex Bratislavensis” is small in size and remained out of the attention of researchers for a long time, it complements the testimony of other eyewitnesses and is an important source on the history of the Great Geographical Discoveries of the late 15th – early 16th centuries.

Keywords: “Codex Bratislavensis”, Portugal, Spain, Africa, India, Mesoamerica, Calicut, Haiti, Cuba, Vasco da Gama, Lazar Nuremberger.

Дата першого надходження статті до видання: 28.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 15.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.05.2026